

Čejka, Mirek

Indoevropská zemědělská terminologie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1982, vol. 31, iss. E27, pp. [215]-222

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109627>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIREK ČEJKA

INDOEVROPSKÁ ZEMĚDĚLSKÁ TERMINOLOGIE

Může říci jazykovědec něco zajímavého a podstatného archeologovi a archeolog jazykovědci? Na tyto otázky odpovídají odborníci obou oborů kladně, a to už hodně přes sto let, na jedné straně díky rozvoji srovnávací indoevropské jazykovědy v 19. století i díky výsledkům novějších metod lingvistické rekonstrukce ve 20. století, na druhé straně pak samozřejmě díky rozvoji novodobé archeologie. Při poznávání minulosti je jistě neobyčejně užitečné, jsou-li k dispozici dva rekonstruované obrazy téhož souboru jevů, k nimž se dospělo cestami na sobě zcela nezávislými, neboť každá z použitých metod rekonstrukce má své kladné i záporné stránky, a tam, kde jedna není úspěšná, může být druhá šťastnější a naopak. Pokusím se v informativní zkratce a bez úzce speciální lingvistické argumentace vyložit, co může srovnávací jazykověda říci o indoevropském zemědělství.¹ Tuto dílčí problematiku nelze ovšem náležitě postihnout a osvětlit, aniž bychom vzali v úvahu širší kulturně prehistorické souvislosti.

Rekonstrukce prajazyka — společného předka jedné jazykové rodiny, zpravidla rodiny jazyků živých i mrtvých (tj. jen historicky doložených) — není samoučelná, má totiž také své další důsledky. Jazyk je fakt společenský; jazyky se nemluví ve vzduchoprázdnu, mluví jimi lidé v jisté společnosti. Jakmile rekonstruujeme nějaký prajazyk, nutně tím postulujeme i existenci jistého prehistorického lidského společenství, které tohoto prajazyka používalo. Hypotetická existence indoevropského prajazyka, rekonstruovaného evropskou historickou srovnávací jazykovědou v 19. a 20. století, postuluje tedy jistou formu existence indoevropské společnosti, u níž alespoň v začátcích jejího samostatného bytí předpokládáme dost značný stupeň kulturní homogenity. Hned však vyvstávají dvě závažné otázky, na něž není tak snadné odpovědět:

1. Kdy toto společenství vzniklo a jak dlouho trvalo, než se rozpadlo na menší skupiny a jazyky?

¹ Pro úsporu místa budeme používat několika zkratk běžných v lingvistické literatuře: angl. = anglicky; č. = česky; germ. = germánsky; ide. = indoevropsky, indoevropský; kelt. = kelticky; lat. = latinsky; luvij. = luvijsky; něm. = německy; r. = rusky; ř. = řecky; slov. = slovansky; stind. = staroindický. Rekonstruované formy označujeme hvězdičkou.

2. Kde byla jeho pravlast, tj. kde je ta oblast, v níž Indoevropané žili před svým prvotním rozchodem a v níž jejich jazyk dosáhl onoho vývojového stadia, které bylo rekonstruováno srovnávacími metodami?

Na první otázku nemůžeme dostat odpověď z historie. Do ní totiž vstupují Indoevropané už jako nositelé různých ide. jazyků, tedy po odchodu z předpokládané pravlasti. První z nich — Chetitě, mluvící jazyky tzv. chetitsko-luvijské jazykové skupiny — se objevují v Anadolii někdy na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. n. l. Máme zde tedy zřejmý *terminus ante quem*. Období relativní ide. jednoty, přesněji „jazykového kontinua“ víceméně nářečně rozčleněného, musí být tedy někdy před tímto obdobím. Současná srovnávací jazykověda dospěla k názoru, že rozpad ide. jazykového společenství nebyl náhlý a že mu předcházela dlouhá vnitřní diferenciacie. Na počátku 60. let jsme se s prof. Lamprechtem pokusili aplikovat metodu lexikální statistiky (glottochronologie) na slovník současných ide. jazyků. (Tato metoda používá v zásadě obdobných postupů jako radiouhlíková metoda v archeologii; využívá přitom zjištěných rozdílů v nejzákladnější slovní zásobě srovnávaných jazyků.) Mimo jiné jsme dospěli k těmto dvěma přibližným datům:

- a) Začátek samostatného ide. společenství by měl odpovídat datu oddělení od nejbližší příbuzné jazykové rodiny uralské, a to je podle našich zjištění *polovina 7. tisíciletí př. n. l.*
- b) Nejstarší data divergence ide. jazyků signalizují počátek rozpadu ide. jazykového společenství *kolem roku 3000 př. n. l.*

Toto časové rozmezí zhruba 3500 let je podle lingvistických měřítek zcela přijatelná epocha existence víceméně jednotného jazykového společenství Indoevropanů. Jazykovědné důvody nás dále vedou stále více k přesvědčení, že z ide. společenství se oddělily nejdříve její periferní skupiny: keltská, italická, chetitsko-luvijská a tocharština. Naproti tomu se zdá, že ide. skupiny mluvící dialekty, z nichž později vznikla řečtina a jazykové skupiny germánská, baltská, slovanská a indofránská, zůstaly v kontaktu uvnitř původního kontinua ještě dost dlouho (1000 let a více).

Ke druhé otázce může jazykověda říci poměrně velmi málo. Pokusy identifikovat ide. pravlast s pomocí názvů rostlin stojí na velmi vratkých základech, argumenty založené na ide. názvech pro lososa jsou rovněž neprůkazné. Ze slovníku vyplývá jedině to, že Indoevropané znali zvířata severního mírného pásu, nikoli zvířata subtropická ze Střední Asie, Středozeří, Blízkého východu ani zvířata z tropů. Jazyky různých ide. větví nemají tedy společná nepřijatá slova např. pro velblouda, lva ani tygra. K otázce, zda jazykověda může přece jen přispět k bližší lokalizaci ide. pravlasti, se dostaneme ještě v závěru referátu. Vraťme se však k rekonstruovanému prajazyku předpokládaných původních Indoevropanů, ať už žili kdekoli a ve kterékoli době.

Jazyk je intimně, i když značně složitě spjat s lidskou kulturou. Je totiž současně výrazem jisté kultury i její součástí. Zejména slovník jazyka hledí kultuře takřkájkajíc z očí do očí. Ačkoli slovní zásoba není naprosto dokonalým zrcadlem, přece jen bývá v některých případech jediným, a to velice účinným prostředkem, jak se přiblížit ke kultuře lidí a jak jí porozumět. Obsah i struktura ide. slovníku samy o sobě poskytují pozoruhodně názorný pohled na celý život předhistorické společnosti, jinak tak málo známé. Zdůrazňeme: celý život. Archeologie je totiž omzena na materiální pozůstatky člověka, lidská kultura se však neomezuje pouze na materiální artefakty. Rekonstrukce

slovníku může v jistých ohledech poskytnout ucelenější vhled do života a kultury předhistorických lidí než sama archeologie, a to právě proto, že obor lingvistické rekonstrukce zahrnuje i kulturu nemateriální. Příkladem může být třeba náboženství. Chtějí-li si učinit jistou představu o náboženství nějakého lidu archeologové, vycházejí při vyvozování svých závěrů z toho, co poznali při zkoumání chrámů, svatyní, obětíšť, model, votivních předmětů, pohřebních obětín a dalších materiálních pozůstatků. Toto všechno však nemusí být v jistých případech vůbec k dispozici. Tak například nebyla archeologie dosud schopna poskytnout nějaký podstatnější materiál, který by osvětlil náboženské představy Židů ve starověku. Naproti tomu dovedeme dnes s jistotou rekonstruovat ide. slovo pro boha **deiw-os* a dvojslovný název pro hlavní božstvo ide. pantheonu **dyeu-pater-* (lat. *Juppiter*, ř. *Zeus patēr*, stind. *Dyarus pitar*, luvij. *Tatis Tiwaz*). Oba tvary **dyeu-* a **deiw-os* jsou odvozeny od kořene **deiw-* „zářit“, který je součástí slov označujících den v mnoha ide. jazycích (lat. *diēs*, slov. *dně*). Pojem božství byl tedy u Indoevropanů spjat s pojmem jasného nebe. Druhý prvek dvojslovného názvu hlavního boha **dyeu-pater-* je obecně ide. slovo pro otce. Avšak toto slovo se v našem případě nevztahovalo na fyzický smysl „otec jakožto rodič“, nýbrž na společenský smysl dospělé mužské osoby, která je hlavou domácnosti ve smyslu latinského *pater familiās*. U Indoevropanů bylo společenství bohů totiž pojato jako obraz jejich vlastní pozemské společnosti, tj. jako společnosti patriarchální. Tolik nám tedy dovedou říci rekonstrukce pouhých dvou ide. slov.

Metoda lingvistické rekonstrukce je často výhodná i v oblastech materiální kultury, a to zejména tehdy, nejsme-li si jisti, jaká etnická a jazyková společenství byla nositeli daných materiálních, archeologicky vymežitelných kultur. Taková situace nastává tím častěji, čím starší období zkoumáme. Je to zároveň i případ Indoevropanů. Lingvistické srovnávací metody nám dnes již umožňují rekonstruovat základní slovník jazykového společenství, které mluvilo ide. prajazykem, a to prakticky ve všech oblastech jeho života. Dokladová hodnota jazykového materiálu není ovšem v rámci celého slovníku rovnoměrná. Většina ide. slov je doložena pouze v několika ide. jazycích, nikoli ve všech, což může svědčit i o tom, že tato slova mohla vzniknout teprve v době pozdější, až po nejstarším rekonstruovatelném období indoevropštiny. Naproti tomu mohla některá stará ide. slova na části území zaniknout pod vlivem tabu a být sekundárně nahrazena zástupnými pojmenováními (noa). Existují tedy jistá ide. nářeční slova, jejichž rozšíření je omezeno na menší část ide. území. Tak je tomu např. s významným sociologickým termínem pro kmen **teutā-*, jenž se vyskytuje jen v západních větvích ide. (italické, keltské a germánské, ale i v baltoslovanských jazycích s inverzním významem „cizí“). Je-li v analogických případech slovo doloženo v několika ide. kulturních tradicích, stále ještě se nazývá indoevropským, třebaže nemusí pocházet z největších rekonstruovatelných časových hloubek indoevropštiny. Situace může být i složitější. Jestliže například většina termínů pro zemědělskou činnost a nástroje je dochována jen v evropské části ide. jazyků, nemusí to znamenat, že Indoevropané jako celek neprovozovali zemědělství před svým konečným rozchodem. Chetité, Arméni, Íránci a Árijci se všeobecně usazovali v zemích, kde domácí obyvatelstvo mělo již dlouhou tradici rozvinutého zemědělství, a Indoevropané tedy slova tohoto kulturního okruhu bezpochyby přejali. Kromě toho Árijci a někteří Íránci (Médové a Peršané) museli podniknout

neobyčejně dlouhé migrace přes nehostinné končiny, než se usadili ve svých historických zemích; přitom byli nepochybně odkázáni hlavně na svá stáda. Pohyblivé pastevecké kočovnictví onoho typu, jaký vidíme u Skytů a později u Turkotatarů a Mongolů, znamenalo velmi specializovaný způsob života. Rozhodně to již nebylo ono primitivní kulturní stadium, které běžně předcházelo stadiu jednoduchého zemědělství s přidruženým pastevectvím.

Všimneme si nyní blíže jisté části ide. slovní zásoby. Nejprve se podíváme, jak slovník zachycuje přírodní podmínky starého ide. zemědělství. Všeobecné ide. slovo pro zemi bylo rekonstruováno jako **dhghem-* (**dheghom-*). Jiná slova s omezenější teritoriální distribucí označovala lesnatý terén nebo nekultivovanou půdu jako **kaito-* (něm. *Heide*) a **welt-* (něm. *Wild*), popřípadě **new-yo-ā* (slov. **nei-vo-ā*, č. *niva*), **drumos* (z toho je i č. *doubrava*), **dhwor-ois* (lat. *forestis*, něm. *Forst*, snad i r. *chvorost*, č. *chrást*). Byly rovněž známy bažiny a rašelinisté, o čemž svědčí kořeny **sel-os* (ř. *helos* „bažina“, lat. *solum* „půda“ a snad i *silva* „les“), **pel-||pelu-* (lat. *palūs* „močál“), **māno-*. Jelikož však žádný z nich není společný celé ide. rodině, není důvodu vyvozovat z nich jakékoli závěry o charakteru terénu hypotetické ide. pravlasti. Naproti tomu z nedostatku společného slova pro moře můžeme vyvodit pozitivně, že Indoevropané byli od původu lidé vnitrozemští. Kořen **mori-* je sice doložen jako nářeční, ale označovaly se jím pravděpodobně jezera a menší vodní plochy.

Je doložena také celá řada dost rozšířených názvů zřejmě ide. stáří pro různé druhy stromů. Obecný termín pro strom byl **deru-*, jehož původní význam byl asi „pevný“ (něm. *treu*, slov. **sr-dravb* č. *zdravý*). Zejména v západnějších ide. jazycích je rozšířen název pro buk **bhāgo-* (lat. *fāgus*; do slovanštiny byl zřejmě přejet z germánštiny) a na velkém území se vyskytuje i společný název pro břizu **bherag-*. V minulosti se jazykovědci pokoušeli využít těchto slov pro lokalizaci ide. pravlasti, neboť geografické rozšíření obou stromů i příslušných termínů je přesně ohraničené. Nicméně je nepochybné, že přírodní podmínky se mohly během tisíciletí měnit a stejná slova mohla označovat v různých jazykových skupinách i různé druhy stromů, takže tyto pokusy nejsou dost přesvědčivé. Z ovocných stromů v běžném slova smyslu byla Indoevropanům zřejmě známa jedině jablň, o čemž svědčí všeobecně rozšířený kořen **abel-*; jsou však závažné důvody považovat tento kořen za přejetý do indoevropštiny z jiné, autochtonní jazykové rodiny, jejímž jediným dědicem je dnes již zcela izolovaný jazyk burušaski, jímž se mluví v jedné zapadlé horské oblasti v Kašmíru. Teprve poté, co přišli Indoevropané do Řecka a Itálie, seznámili se s růží, hrušní, olivovníkem, vinnou révou a výrobou vína a s těmito novými věcmi přejali i jejich mediteránní názvy. Ty se pak rychle rozšířily po celém ide. území.

Pro dokreslení přírodního prostředí je možno uvést, že ve společném ide. slovníku jsou názvy pro tyto divoce žijící savce: vlka, medvěd, bobra, zajíce a myš. Z ryb mají společné ide. názvy losos a úhoř. Z ptáků mají stará ide. jména jeřáb, orel, drozd a špaček; v některých dialektech pak vrabec, pěnkava a datel. U hmyzu jsou všeobecné ide. názvy pro vosu, sršně, mouchu a včelu jakožto producentku medu (ten byl jediným sladidlem a surovinou pro jediný ide. alkoholický nápoj — medovinu).

Co prozrazuje slovník o společenských a organizačních okolnostech ide. zemědělství? Kořen **dema-* označoval jak dům (lat. *domus*), tak i domácnost

jako společenskou jednotku. Otec rodiny (lat. *pater familiās*) byl „pánem domu“ (ř. *despotēs*) i „pánem, tj. ochráncem hostů“ — **ghosti-potis* (slov. **gospod*) nebo prostě „on domu“ (lat. *dominus*). Větší jednotkou byla rodová vesnice označovaná slovem **weik-* (lat. *vīcus, villa*, ř. *oikos*, stind. *viś*, slov. **vrbst*). Lidské společenství bývalo zřejmě rozčleněno podle místa pobytu. To je asi základní význam ide. slova **dā-mo-* z **dā-* „dělit“ v ř. *dēmos* „lid“. Sídliště označoval kořen **sel-*; byla stavěna často na vyvýšených místech a ohrazena pro obranu. S touto praxí se setkáváme u Indoevropanů ve střední a západní Evropě, Itálii, Řecku i v Indii. Slova pro takové opevněné vyvýšeniny jsou odvozena z různých kořenů: *pela-*//*poli-* (ř. *-polis*, stind. *pūr*), **dhūno-* (kelt. **-dān-o*, germ. **tānaz*), **bhergh-* (germ. **-berg*, slov. **bréǵb*). Výsledky analýzy slovníku ukazují, že charakteristickým rysem ide. společnosti byl princip směny hmotných statků a instituce vzájemného dávání darů. Předání daru mělo jako svůj důsledek povinnost protidaru a akty dávání i dostávání byly recipročně ekvivalentní. Byly to prostě dvě stránky téhož procesu zobecněné směny, která zajišťovala oběh materiálních hodnot ve společnosti.

Nakonec se dostáváme k vlastní zemědělské terminologii, zejména terminologii týkající se pěstování obilovin. Existuje několik termínů ide. stáří pro obilí: **grano-* (č. *zrno*), **yewo-* (ř. *zeia* „pšenice jednozrnka“), **pūro-* (ř. *pūros* „pšenice“, angl. *furze* „hlodaš“), které mohly znamenat „pšenice“ nebo „samopše (špalda)“. Další termíny mají poněkud omezenější teritoriální rozšíření: **wruhyo-* „žito, rež“, **bhāres-* „ječmen“ a **awik-* „oves“. Pro mletí zjišťujeme dva ide. termíny: **al-* a **mele-*; vyskytují se jen v evropských ide. jazycích. Dalším pouze evropským termínem je **sē-* „sít“, který se nevyskytuje v řečtině, arménštině ani v jazycích indoiránských; původně znamenal „sázet“, což naznačuje dřívější primitivní zemědělskou techniku. Pro orbu existoval obecně ide. termín **arə-*, od něhož je odvozeno jak staré ide. jméno pluhu **arə-trom* (č. *rádlo*), tak i název obdělávaného pole **arə-wr-īya* (ř. *aroura*, slov. **orlvjǵ*, č. *role*). Ze slovesného činnostního kořene **ag-* „hnát“ (lat. *agere*) byl odvozen další název pro pole **agro-* „místo, kam se hnal dobytek“ (ř. *agros*, lat. *ager*, něm. *Acker*), pokud to ovšem není stará výpůjčka z nějakého mediteránního semitského jazyka. Ide. slovo **pela-*, z něhož vzniklo jak slov. **polě*, tak něm. *Feld*, označovalo původně pouze širou rovinu v protikladu k pahorkatině. Zajímavý je vývoj slova pro pluh: pochází z kořene **plōg-*, který najdeme jen v jazycích germánských a italských jako slovo zřejmě odněkud přejaté. Slovanské **plugǵ* je téměř jistě přejato z germánštiny. Je pozoruhodné, že ještě ide. stáří, třebaže pozdější, jsou i názvy částí pluhu: **womes-* (lat. *vomer*, č. *lemeš*), **ker-slo-* (lat. *culter*, slov. **čerslo*), **woguħni-* označovalo klínovitou radlici (germ. **wegjaz*, angl. *wedge*). Termíny pro brázdu měly kořeny **perk-* (z toho je i č. *brázda*) a **selk-*, který původně zřejmě značil „táhnout“ (ř. *helkein* „táhnout“, lat. *sulcus* „brázda“). Sem patří ovšem i kořen **leis-* (č. *lícha*), opět s původním základnějším významem „stopa“, „chod“. Další nástroje, jež mají ide. názvy, jsou srp **serp-* a také kosa, jejíž název se odvozuje od ide. kořene **kes-*//*kos-* „řezat“. Č. sloveso *žnouti* se vztahuje k jinému ide. kořeni s významem „osekávat“. Kořen **kerp-* „sklízet, trhat, vytrhávat“, (ř. *karpos* „plod“, lat. *carpere* „trhat“, něm. *Herbst* „sklizeň → podzim“, angl. *harvest* „sklizeň“) poukazuje na techniku sklizně obilí. K této skupině termínů ještě patří i kořen **yeug-* „spojovat, zaprahat do jha“. A konečně kořen **gwer-* „těžký“ se tradičně spojoval s **gwerən-* „žernov“. Tento poslední termín

je rozšířen po celém ide. území i s Indií, ale nověji se považuje spíše za přejatý do rané indoevropštiny z nějakého semitského mediteránního jazyka.

Kdybychom se spokojili jen s tímto výčtem zemědělských termínů, mohli bychom značně zkrasit představy o pravděpodobném stavu věcí v ide. společnosti, neboť bychom neřekli nic o postavení zemědělství v celkovém rámci ide. hmotné kultury. Především je nutno dodat, že důležitou, ba převládající součástí starého ide. hospodářského života bylo zřejmě pořád ještě pastevectví a chov domácího zvířectva. Jména pro všechna běžná domácí zvířata se vyskytují v celé ide. jazykové rodině. Především je to obecný termín **gwou-* „kráva a býk, dobytek vůbec“ (lat. *bos*, něm. *Kuh*, angl. *cow*, č. *hovoďo*), z lingvistického hlediska poněkud nesnadný, považovaný nyní rovněž za přejatý v dávných dobách do indoevropštiny ze stejného semitského pramene jako slova pro pole a žernov. Všeobecně po celém ide. území jsou rozšířeny názvy ze starých kořenů **ovi-* „ovce“, **agw̥hno-* „jehně“, **aig-* (z toho č. *koza*) a **ghaido-* (z toho něm. *Ziege*) „koza“, **kapro-* „kozel“ (lat. *caper*, *capra*), **su-* „prase“ (lat. *sūs*, č. *svině*), **porko-* „sele“ (lat. *porcus*, č. *prase*). Zdomácnělý pes je zřejmě nejstarší domácí zvíře a jeho ide. jméno **kwon.* (ř. *kuōn*, lat. *canis*, něm. *Hund*) je asi předindoevropského stáří a jeho ekvivalenty nacházíme v jazycích semitohamitských, uralských, altajských a dokonce i ve staré čínštině. Někteří jazykovědci se domnívají, že ide. jméno psa je i v základě obecně ide. slova pro koně **ekwo-* (lat. *equus*). V této souvislosti je možno připomenout, že rozšíření a migrace indoevropsky mluvících lidí koncem 3. a začátkem 2. tisíciletí př. n. l. se přirozeně spojují právě s rozšířením koně. Slovesný kořen **demə-* „nutit, násilím přimět“ dostal u Indoevropánů speciální význam „krotit koně“ (srovnej něm. *zähmen*). Stádo bývalo pro Indoevropany zdrojem i mírou bohatství, původní význam kořene **peku-* byl asi bohatství (lat. *pecunia*), pak se zúžil s různými příponami na speciálnější význam „bohatství co do dobytka“ a nakonec na význam „dobytěk“. Podobný vývoj je u kořene **neud-* „užívat něčeho“ → „používat k práci dobytka“ → „dobytěk“. Slovesné kořeny **pā-* „chránit“, **kwel-* „točit, pohybovat se dokola“ se ve velké míře používají pro pastevectví nebo dozor nad dobytkem. Neméně zajímavé je, že metaforické pojetí boha nebo kněze dozírajícího nad lidmi jako pastýř (lat. *pāstor*) nad svým stádem se objevuje v mnoha ide. dialektech.

Naproti tomu se s pomocí slovníku dá prokázat, že Indoevropané — pastevcí a primitivní zemědělci — znali již nějaký kov, jeho výrobu i zpracování, jak lze soudit z přítomnosti kořene **ayos-* / *ayes-* ve staré indičtině, germánštině a latině. Termín označoval měď nebo možná už i bronz. Železo je u Indoevropánů technicky značně mladší a jeho označení kolísá od dialektu k dialektu. Baltové a Slované mají jeho názvy odvozeny od kořene **gelegh-*, latina má *ferrum*, zatímco germ. a kelt. termín byl **isarno-*, vlastně „božský, nebeský (kov)“, bezpochyby proto, že bylo železo nejdříve známo a vyrobeno z malých meteoritů. Zlato znali lidé odedávna, ale názvy byly rozmanité: **ghel-* „žlutý“ (č. *zlato*, něm. *Gold*), **aus-* (lat. *aurum*) jsou z nich nejrozšířenější. Pro stříbro se užívalo slov z kořene **arg-* s různými příponami (lat. *argentum*); význam tohoto kořene byl „bílý, světlý“.

Nakonec uvedme ještě jednu zajímavou okolnost, která dokresluje obraz stavu materiální kultury, a tedy i zemědělství, u Indoevropánů. Podle všeho se zdá, že užívání kola s loukotěmi a doprava na vozidlech s takovými koly se ujaly značně pozdě, snad až kolem doby rozpadu ide. společenství. Ačkoli

v této významové oblasti jsou k dispozici dost rozšířené skupiny ide. výrazů pro kolo a vůz, jejich větší část má výrazně metaforický charakter. Byla vytvořena přenesením významu již existujících slov starších na nové skutečnosti; nejsou to slova primitivní nebo primární. Tak například slovo pro osu **aks-* může prostě znamenat „čepový spoj“; pro střed, tzv. náboj kola se užívá stejného slova jako pro pupek: **nobh-*. A tak je tomu i s velmi rozšířeným názvem kola samého: **kw(e)-kwl-o* (ř. *kuklos*) je zdvojená expresivní odvozenina od slovesa **kwel-* „točit se dokola“. Ostatní slova jsou nářeční a jsou to rovněž odvozeniny, např. lat. *rota* je odvozeno ze slovesného kořene **ret-* „běžet“. Jedině kořen **wegh-* (č. *vůz, vezu*, něm. *Wagen*) „dopravovat, jet na vozidle“ je dosvědčen z velmi raných stadií ide., chybí však v chetitštině. Tento důkaz pozdního výskytu loukoťového kola je v souladu s archeologickými nálezy, které datují rozšíření tohoto technického prvku v Evropě až na sám konec 3. tisíciletí př. n. l., tj. do období, které je na vlastní staré ide. období už značně pozdní.

Celkové zhodnocení rekonstruovaného ide. slovníku vede tedy k závěru, že Indoevropané byli na eneolitickém kulturním stupni vývoje: znali jeden druh kovu, provozovali primitivní formu zemědělství, byli však zřejmě závislí na chovu dobytka více než neolitické lidi jihovýchodní Evropy. Dále slovník dokazuje, že Indoevropané měli patriarchální společenskou organizaci. Tyto závěry týkající se materiální kultury a společnosti Indoevropanů mají však bohužel jen omezenou hodnotu, pokud bychom jich chtěli nějak využít pro identifikaci jisté archeologicky vymezené kultury jakožto kultury indoevropské. Všechny kultury na bezprostřední periférii oblasti městských civilizací a vyspělého zemědělství ve 3. a na počátku 2. tisíciletí př. n. l. byly na pozdně neolitickém nebo eneolitickém stupni vývoje (popřípadě na stupni kultury raně bronzové) a všechny uspokojivě identifikovatelné kultury této periférie měly ve svém základu zemědělství i chov dobytka a pastevectví.

Vezmeme-li v úvahu komplexnější soubor lingvistických fakt a pravděpodobnost příbuznosti s Ugrofiny, ukáže se však nakonec, že lingvistika dává spíše za pravdu pontské hypotéze o původu Indoevropanů než hypotézám jiným. Je tedy docela možné, že Indoevropané byli lid, který bydlél v rozsáhlé oblasti stepního pásma (od východnější části střední Evropy až někam za Volhu) a jehož skupiny migrovaly začátkem 3. tisíciletí jak do severní Evropy, tak do pontské oblasti. Zdá se dost pravděpodobné, že pontská oblast byla velmi důležitým místem, odkud začínaly ide. migrace v 2. polovině 3. tisíciletí př. n. l., třebaže jazykové kontinuum, v němž se ide. jazyky utvářely, bylo značně větší. Rovněž se zdá, že step a rovina jsou daleko přirozenějším prostředím pro rozvoj stěhovavého způsobu života, používajícího koní a primitivních vozů s těžkými, plnými koly, než terén lesnatý a bažinatý. Bližší lokalizace ide. pravlasti nebude zřejmě možná bez důkladného archeologického průzkumu a komplexního zhodnocení vývojových procesů kultur neolitických, eneolitických a kultur doby bronzové v celé oblasti od západní Evropy až do Střední Asie.

Literatura

- E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, 1 (économie, parenté, société), 2 (pouvoir, droit, religion). Paris 1969.
- R. A. Crossland, *Immigrants from the North*. In: *The Cambridge Ancient History*. Revised Edition of Volumes I and II, Fasc. 60. Cambridge 1969.
- M. Čejka—A. Lamprecht, *K otázce vzniku a diferenciacie slovanských jazyků*. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, A 11 (1963), s. 5—20.
- G. Devoto, *Origini indoeuropee*. Firenze 1963.
- G. Dumézil, *Idées romaines*. Paris 1961.
- A. Erhart—A. Lamprecht, *K otázce vztahu indoevropských jazyků k jiným jazykovým rodinám*. Slovo a slovesnost 28 (1967), s. 385—393.
- A. Erhart—R. Veteřka, *Úvod do etymologie*. Praha 1981.
- V. M. Illič-Svityč, *Drevnejšie indojevropesko-semitskije jazykovyje kontakty*. In: *Problemy indojevropesko jazykoznanija*. Moskva 1964, s. 3—12.
- V. M. Illič-Svityč, *Opyt sravnenija nostratičeskich jazykov I—II*. Moskva 1971—1976.
- V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha 1957.
- V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968.
- V. Machek, *Studium indoevropské slovní zásoby*. (Rukopis 1961—1962).
- A. Meillet, *Les dialectes indo-européens*. Paris 1908¹, 1922² (1950).
- J. Neustupný, *From Indo-Europeans to Prehistoric Celts in Central Europe*. Revista da Faculdade de Letras de Lisboa, III série, n° 10 (1966), s. 3—32.
- J. Neustupný, *Ethno-Prehistory of Central Europe*. In: *Proceedings of the VIIIth Int. Congress of Anthr. and Ethn. Sciences 1968 in Tokyo and Kyoto*, Vol. III. Tokyo 1970, s. 191—193.
- J. Pokorný, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I—II*, Bern 1949—1959.
- O. Schrader—A. Nehring, *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde I—II*. Berlin 1917—1929².
- W. P. Schmid, *Sprachwissenschaftliche Bemerkungen zu den Wörtern für Bauer und Dorf im Slavischen*. In: *Das Dorf der Eisenzeit und des früheren Mittelalters*. Siedlungsform — wirtschaftliche Funktion — soziale Struktur. Göttingen 1977, s. 41—61.

THE INDO-EUROPEAN AGRICULTURAL TERMINOLOGY

In the introductory part the Author summarizes the complex of problems concerning possibility of exploitation of the linguistic reconstruction for a deeper insight into the material culture of the ancient prehistoric stages. A tentative chronology is given of the disintegration of the Indo-European linguistic unity; the Author's data are supported by his earlier lexico-statistical (glottochronological) research.

The Author is chiefly concerned with the evidence provided by both earlier (Common Indo-European) and later (dialectal Indo-European) reconstructed words for earth, soil, different types of terrain, trees, animals, social organization; he treats in detail the Indo-European agricultural terminology proper (cereals and their processing, cultivation of land, harvest implements and techniques), the pastoral terminology (domestic animals, taming, grazing of cattle). The main Indo-European terms for metals and for wagon and its parts are supplemented.

From the specific character of the Indo-European agricultural terminology it is concluded that the early Indo-Europeans were at the eneolithic (mesolithic) cultural stage of development: they knew one kind of metal, they had a sort of patriarchal social organization, they practised a primitive form of agriculture being, however, dependent upon cattle more than the neolithic peoples of South-East Europe. The Author expresses his belief that the linguistic data support what has been termed the Pontic Hypothesis of the origin of Indo-Europeans rather than other hypotheses.